

Ks. Marek Jodkowski
Wydział Teologii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Z dziejów katolickiej parafii w Miłakowie w XIX wieku

- Słowa kluczowe:** budownictwo sakralne, diecezja warmińska, duchowieństwo warmińskie, Miłakowo, Niemcy w XIX wieku, Prusy Wschodnie.
- Keywords:** religious buildings, Diocese of Warmia, clergy of Warmia, Miłakowo, Germany in the 19th century, East Prussia.
- Schlüsselworte:** Sakrales Bauwesen, Diözese von Ermland, Geistlichkeit der Diözese Ermland, Miłakowo, Deutschland im 19. Jh., Ostpreußen.

Miłakowo, położone w obrębie historycznej krainy Prus Górnych, należy do malowniczych, zabytkowych miast diecezji warmińskiej, którego dzieje nie wzbudzały szczególnego zainteresowania ani polskich, ani niemieckich badaczy przeszłości. Dopiero w 1997 r. opublikowano jego broszurową monografię autorstwa Wandy Łukasiewicz¹, w której jednak niewiele miejsca poświęcono stosunkom wyznaniowym w przedwojennym Miłakowie. Cennym przyczynkiem dotyczącym historii Kościoła katolickiego w tym mieście jest z kolei praca magisterska Doroty Wołoszczuk², napisana na seminarium u ks. prof. Henryka Damiana Wojtyśki CP, a następnie obroniona na Wydziale Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Zgodnie z cezurą czasową określoną w tytule autorka zogniskowała się na funkcjonowaniu miłakowskiej parafii po drugiej wojnie światowej. Powyższe opracowania nie wyczerpują zagadnień związanych z dziejami katolickiej placówki duszpasterskiej w Miłakowie w XIX w., a zwłaszcza z jej powstaniem, rozwojem czy też finansowaniem. Gwoli ich

Adres/Adresse/Anschriřt: ks. dr Marek Jodkowski, Katedra Historii Kościoła i Dziedzictwa Kulturowego, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Hozjusza 15, 11-041 Olsztyn, ksmarekj@wp.pl.

¹ W. Łukasiewicz, *Miłakowo. Monografia miasta i dziejów najnowszych*, Miłakowo 1997.

² D. Wołoszczuk, *Dzieje parafii Miłakowo w latach 1945–1992*, Olsztyn 2001, kps w Bibliotece Wydziału Teologii UWM w Olsztynie.

uzupełnienia, należy skupić się przede wszystkim na analizie materiałów archiwalnych zdeponowanych w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie oraz Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego, które mieści się w Bonifatiuswerk w Paderborn. Wspomniane stowarzyszenie wspierało budowę obiektów kościelnych, a także pensje duchowieństwa oraz pracowników zatrudnianych przy katolickich placówkach duszpasterskich w diasporze.

Rys historyczny

W połowie XIX w., wskutek zmian będących następstwem Wiosny Ludów, wprowadzono oktrojowaną konstytucję państwa pruskiego, która umożliwiła swobodne organizowanie się Kościoła katolickiego³. Wyraźnej zmiany uległa zatem sytuacja katolików żyjących w diasporze, w tym również w Miłakowie. Warto podkreślić, że we wspomnianym mieście i okolicach znacznie zwiększyła się wówczas liczba wiernych wspomnianej konfesji. W związku z tym proboszcz z Ełdyt Wielkich ks. Heinrich Renkel (Renze), za przyzwoleniem władz diecezji warmińskiej, zakupił 5 kwietnia 1852 r. wolnostojący dom w Miłakowie, aby zaadaptować go na cele kultu religijnego. Budynek należał wcześniej do stolarza Kuellera, który sprzedał go za 900 talarów⁴. W tym samym czasie miłakowscy katolicy skierowali prośbę do biskupa warmińskiego Józefa Ambrożego Geritza, aby zezwolił na sprawowanie mszy św. w tym mieście. Zagwarantowali również dojeżdżającemu duszpasterzowi równowartość 150 marek jako rekompensatę za podróż. Uroczystość poświęcenia oratorium ku czci Krzyża Świętego (in hon. victoriosissimae Crucis Christi), której przewodniczył ełdycki proboszcz, odbyła się w drugą niedzielę adwentu, 12 grudnia 1855 r. Od tego czasu, w określone niedziele i święta, księża z Ełdyt Wielkich celebrowali w tym miejscu katolickie nabożeństwa⁵. Z wizytacji dekanalnej przeprowadzonej w 1863 r. wynika, że oratorium znajdowało się w dobrym stanie⁶.

Wraz z organizacją katolickich nabożeństw rozpoczęto pertraktacje dotyczące utworzenia szkoły katolickiej w Miłakowie. Już w 1855 r. taką potrzebę poparła rejencja królewiecka, jednak wskutek nieprzychylnego stanowiska władz

³ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 1, *Studium prozopograficzne*, Olsztyn 2004, s. 19.

⁴ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, Adalbertusblatt 25 (1914), s. 98.

⁵ *Ibidem*; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 53; zob. także *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, Olsztyn 1985, s. 301.

⁶ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej AAWO), AB IV 24, Dekanats-Kirchenvisitations-Bericht von Guttstadt pro 1863.

miejskich udało się zrealizować powyższe plany dopiero w 1859 r. Zatrudniono wówczas nauczyciela o nazwisku Kriminski. Zdeponowano także kapitał gwarantujący jej funkcjonowanie, który składał się z 350 talarów ofiarowanych przez proboszcza Renkela i innych księży oraz 725 talarów przekazanych przez Towarzystwo św. Wojciecha⁷. Warto także wspomnieć, że nadano jej charakter publicznej placówki oświatowej. W takim przypadku władze miejskie miały prawo wyboru nauczyciela, którego proponował inspektor szkolny. W umowie parafującej funkcjonowanie szkoły zapisano jednak, że magistrat zobowiązywał się jedynie do opłacania równowartości 60 marek czynszu za pomieszczenia edukacyjne oraz dotowania pensji nauczyciela⁸. Ze względu na powiększającą się liczbę uczniów jeszcze przed 1880 r. zabiegano u władz miejskich o zezwolenie na zatrudnienie drugiego nauczyciela, jednakże bezskutecznie. Magistrat uzasadniał tę decyzję faktem, że sporo uczniów rekrutowało się spoza miejscowego obwodu szkolnego. Rejencja królewiecka proponowała z kolei utworzenie szkoły symultannej, na którą miłakowski duszpasterz nie chciał się zgodzić⁹. Przez dłuższy czas katolicka placówka oświatowa mieściła się w dawnym domu parafialnym¹⁰, którego stan techniczny zarówno w 1884 r., jak i w 1888 r. pozostawiał wiele do życzenia. Pilnego remontu wymagały zwłaszcza podłogi i okna¹¹. Wśród zatrudnionych w Miłakowie nauczycieli katolickich warto wymienić jeszcze Johanna Wediga (od 1 kwietnia 1879 r.)¹² i Jacoba Alfaengera (od 23 sierpnia 1880 r.)¹³. Ostatecznie w tzw. sprawozdaniu misyjnym z 1895 r. podano informację, że w szkole katolickiej pracuje dwóch nauczycieli¹⁴.

Po kilku latach okazało się, że powierzchnia oratorium jest zbyt mała wobec powiększającej się liczby wiernych. Proboszcz Renkel z Ełdyt Wielkich postanowił zatem zakupić odpowiednią parcelę z myślą o budowie świątyni w Miłakowie. Umowę dotyczącą nabycia działki budowlanej o szerokości 70 stóp i długości 320 stóp parafowano w 1864 r. z handlowcem Friedrichem Wilhelmem Wormsem. Aby czuwać nad przebiegiem budowy, ustanowiono w maju 1864 r. ks. Augustina Bargela kuratusem w opisywanej miejscowości. Posługę

⁷ Archiwum Zarządu Generalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego w Paderborn (dalej Arch. Paderborn), Teczka: Liebstadt, Missionsstation Liebstadt (5 II 1872); (4 VI 1877); AAWO, AB II A 12, Konferenz Dekane in Frauenburg (10 VIII 1871); P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 54; zob. również *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; A. Łukaszewski, *Milakowo*, w: A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1973, s. 129.

⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884).

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

¹¹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884); Missionsbericht v. J. 1888.

¹² Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (15 III 1880).

¹³ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884).

¹⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1895.

duszpasterską rozpoczął 13 czerwca 1864 r., co wiązało się z ustanowieniem kuracji miłakowskiej. Ks. Bargel erygował fundusz budowlany oraz nawiązał współpracę z działającym w diecezji warmińskiej Towarzystwem św. Wojciecha, które wspierało budowę obiektów sakralnych na obszarach diaspory diecezji warmińskiej. Po niespełna roku ks. Bargel otrzymał jednak nominację na wikariusza w Świętej Lipce¹⁵. Jego następcą ustanowiono 17 listopada 1865 r. ks. Antona Gerigka¹⁶. Budowa kościoła była priorytetowym zadaniem dla miłakowskiego duszpasterza. Niestety, w trakcie przygotowań napotymano na liczne przeciwności. Jako przykład można wskazać skargę właściciela młyna o nazwisku Manske, który protestował przeciwko wzniesieniu katolickiej świątyni, gdyż jego nieruchomość znajdowała się jedynie 700 stóp od kościelnych gruntów¹⁷. Ostatecznie 2 czerwca 1866 r. ks. Gerigk otrzymał pozwolenie na wystawienie kościoła. Prace rozpoczęto już 25 czerwca tegoż roku. Uroczystość położenia kamienia węgielnego, której przewodniczył proboszcz ełdycki Joseph Fahl, miała miejsce w 1867 r. Budowa przebiegała dość szybko¹⁸, skoro jeszcze tego samego roku obiekt sakralny wzniesiono w stanie surowym¹⁹. Ostatecznie wybudowano orientowaną świątynię salową reprezentującą „urzędową”, zdecydowanie funkcjonalną odmianę stylu neogotyckiego, utrzymaną w tradycji szkoły berlińskiej²⁰. Usytuowano ją na planie wydłużonego prostokąta, zamkniętego od strony wschodniej wydźwignioną absydą, flankowaną dwiema zakrystiami, natomiast od zachodniej – wydzieloną wieżą na planie kwadratu. W 1895 r. podano wymiary obiektu sakralnego: długość – 89 stóp, szerokość – 43 stopy i wysokość – 34 stopy²¹. Kościół ku czci Znalezienia i Podwyższenia Krzyża Świętego konsekrował biskup Filip Kremenz 4 lipca 1869 r.²²

¹⁵ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 54; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, Olsztyn 2003, s. 16.

¹⁶ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, s. 76. Ks. Anton Gerigk zainaugurował ponadto 17 października 1869 r. celebrację katolickich nabożeństw w Moragu. Aż do 1880 r., cztery razy do roku, miłakowscy duszpasterze sprawowali mszę św. w tym mieście; por. *Bitte um eine Gabe für den Bau eines Missionshauses nebst Kapelle in der Kreisstadt Mohrunen*, *Bonifatiusblatt* 5 (1889), s. 67; M. Jodkowski, *Dzieje katolickiej placówki duszpasterskiej w Moragu w XIX wieku*, *Studia Elbląskie* 14 (2013), s. 87; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, cz. 2, *Słownik*, s. 76.

¹⁷ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

¹⁸ *Ibidem*; por. AAWO, AB IV 24, Dekanat-Kirchen-Visitations-Bericht von Guttstadt pro 1866; zob. także W. Łukasiewicz, *Milakowo*, s. 6.

¹⁹ AAWO, AB IV 24, Dekanat Kirchenvisitations-Bericht Guttstadt pro 1867.

²⁰ A. Rzempoluch, *Siedem wieków architektury sakralnej na Warmii*, w: B. Magdziarz (red.), *Kościół i kaplice archidiecezji warmińskiej*, t. 1, *Święta Warmia*, Olsztyn 1999, s. 299.

²¹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, *Missionsbericht vom Jahre 1895*.

²² *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, s. 301; por. W. Łukasiewicz, *Milakowo*, s. 6.

W 1866 r. ks. Anton Gerigk kupił ponadto w Miłakowie parcelę od honorowego rajcy miejskiego Roßnera za 160 talarów i wytyczył na niej cmentarz²³. Już w 1877 r. przypuszczano, że w ciągu dwóch lat zacznie brakować na nim miejsc. Aby powiększyć jego obszar, zamierzano dokupić znajdującą się obok nieruchomość gruntową. Niestety, miejscowa wspólnota była zbyt biedna, aby opłacić inwestycję²⁴. Prośba skierowana do komitetu diecezjalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku przyniosła jednak oczekiwany skutek. 11 lutego 1880 r. przekazano z tego źródła 900 marek. Stowarzyszenie współfinansowało również budowę ogrodzenia na cmentarzu ofiarowując 11 lutego 1885 r. 600 marek²⁵.

Duszpasterze miłakowscy zabiegali także o wykonanie elementów wyposażenia wnętrza sakralnego oraz niezbędnych utensyliów. Prawdopodobnie w 1869 r. Johann Rohn wybudował organy za 650 talarów²⁶. W 1871 r. kuratus Gerigk zwrócił się z prośbą do cesarza niemieckiego Wilhelma I o przydział przetopionego metalu, który został przejęty w czasie działań militarnych. Wniosek został rozpatrzony pozytywnie²⁷, dzięki czemu w 1873 r. odlano dzwony o wadze 620, 260 i 78 kg w zakładzie ludwisarskim Friedricha Schulza z Chełmna²⁸. Pięć lat później wstawiono trzy witraże w absydzie kościoła²⁹, natomiast w 1894 r. – stacje Drogi Krzyżowej³⁰. Dzięki odpowiedniej liczbie wiernych, zabezpieczeniu finansowemu placówki duszpasterskiej oraz posiadanym budynkom 8 lutego 1871 r. kuracja miłakowska została ustanowiona parafią. Tę decyzję potwierdziły 13 listopada 1872 r. władze państwowe. Oprócz Miłakowa należało do niej 56 miejscowości³¹.

W 1872 r. urząd proboszcza miłakowskiego objął August Blank, którego priorytetem było scalenie miejscowej wspólnoty parafialnej oraz ozdobienie świątyni. Tegoż roku dokończył budowę nowej plebanii oraz obiektów gospodarczych³². W 1876 r. przekazano z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia

²³ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

²⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (4 VI 1877); por. Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (15 III 1880).

²⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Unterstützungen (einmalige) für die Mission Liebstadt.

²⁶ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, Olsztyn 2011, s. 121.

²⁷ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

²⁸ M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, s. 108; zob. także Archiwum Państwowe w Olsztynie, 367/379, s. 1.

²⁹ AAWO, AB IV 24, Kirchenvisitationsbericht des Dekanats Guttstadt pro 1878.

³⁰ AAWO, AB IV 24, Kirchenvisitationsbericht des Dekanats Guttstadt pro 1894.

³¹ Pastoralblatt für die Diözese Ermland 1 (1873), s. 6-8; *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 54; *Rocznik Diecezji Warmińskiej 1985*, s. 301.

³² *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku 650 marek na parce remontowe w domu parafialnym³³. Ks. Blank zmarł na zapalenie płuc 12 kwietnia 1880 r.³⁴

Ciężkim doświadczeniem dla miłakowskiej wspólnoty parafialnej był czas kulturkampfu. Urzędnicy reprezentujący władzę państwową niższych szczebli próbowali mieszać się w sprawy kościelne. Dzięki jednak rozwazdze ks. Fahla, proboszcza z Ełdyt, i ówczesnego przewodniczącego Zarządu Kościelnego – sędziego powiatowego Krebsa, udało się uniknąć niepotrzebnych konfliktów. Przez trzy lata nie można było ustanowić proboszcza w Miłakowie³⁵. Dopiero w 1883 r. kuratusem w tym mieście mianowano Donatusa Steinsohna³⁶, który zamieszkał poza plebanią. Zgłaszano bowiem w tym czasie potrzebę przeprowadzenia prac remontowych z powodu wilgoci i zagrzybienia jej wnętrza. Postrzeżano to jako skutek kulturkampfu, kiedy dom parafialny nie był użytkowany³⁷. Niestety, jeszcze w 1888 r. informowano, że nie zostały podjęte prace remontowe ze względu na brak środków finansowych³⁸. Przeprowadzono je prawdopodobnie w czasie urzędowania kolejnych duszpasterzy miłakowskiej parafii - ks. Franza Kleina (administrator od 1890 r.) bądź Johanna Kolberga (administrator od 1895 r.)³⁹.

Ludność katolicka

W dekrete cyrkumskrypcyjnym Stolicy Apostolskiej z 15 maja 1859 r. wytyczono granicę między diecezją chełmińską a warmińską. Większa część powiatu morąskiego przypadła wówczas diecezji chełmińskiej, natomiast jego zachodnie obszary podporządkowano administracji Kościoła warmińskiego. Aż 925 wiernych mieszkających na tym obszarze włączono do stacji misyjnej w Miłakowie⁴⁰.

³³ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (4 VI 1877). W 1895 r. odnotowano wymiary domu parafialnego: długość – 57½ stóp oraz szerokość – 36½ stóp; zob. Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1895.

³⁴ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821-1945*, cz. 2, *Słownik*, s. 24.

³⁵ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884).

³⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht v. J. 1888.

³⁹ A. Kopiczko, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 roku)*, Olsztyn 2003, s. 36; P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, s. 54.

⁴⁰ *Bitte um eine Gabe für den Bau eines Missionshauses nebst Kapelle in der Kreisstadt Mohrun-gen*, s. 66; por. M. Jodkowski, *Dzieje katolickiej placówki duszpasterskiej w Morągu w XIX wieku*, s. 86.

W 1863 r. do miłakowskiej szkoły katolickiej uczęszczało 59 dzieci. Na podstawie kartek do spowiedzi św. wielkanocnej wynika, że w 1865 r. do tamtejszej placówki duszpasterskiej należało około 800 wiernych wraz z dziećmi z rodzin mieszanych wyznaniowo oraz częścią katolików z Morąga i okolic. W semestrze zimowym 1871/1872 r. odnotowano 101 dzieci uczęszczających w zajęciach szkoły katolickiej, z czego 34 pochodziło z rodzin mieszanych. Na obszarze kuracji 20 dzieci z rodzin mieszanych oraz 25 z katolickich chodziło do szkół protestanckich. Udział wiernych w nabożeństwach pozostawiał wiele do życzenia. Zdaniem kuratusa wynikało to z faktu, że większość ludności katolickiej pracowała u protestanckich właścicieli ziemskich, którzy niejednokrotnie nie respektowali prawa swoich pracowników do świętowania uroczystości katolickich, a nawet do udziału w niedzielnych nabożeństwach⁴¹. W 1877 r. miłakowski proboszcz informował, że członkowie miejscowej wspólnoty to w większości robotnicy bądź służba wiejska zatrudniana przez protestantów posiadających majątki ziemskie. Jedynie 7 katolików było właścicielami ziemskimi, zaś 11 – drobnymi rzemieślnikami. Liczba wiernych na podstawie kartek do spowiedzi św. wielkanocnej wynosiła wówczas 980 (w tym w Miłakowie – 442). Odnotowano 109 dzieci w wieku szkolnym, z czego 53 z rodzin mieszanych wyznaniowo. Do pozamiejscowych szkół protestanckich uczęszczało 41 dzieci z rodzin katolickich i 37 z rodzin mieszanych⁴².

W 1879 r. Miłakowo liczyło 2311 mieszkańców. Na obszarze parafii mieszkało 1014 katolików (w tym 462 w Miłakowie). Odnotowano w tym czasie 214 katolickich rodzin. Dzieci w wieku szkolnym było 171 (z czego 102 z Miłakowa). Do katolickiej szkoły uczęszczało 107 dzieci, natomiast do protestanckich – 62 katolików⁴³. W 1884 r. liczba rodzin katolickich na obszarze parafii wynosiła 99 (w tym 52 w Miłakowie), zaś mieszanych wyznaniowo – 112 (w tym 48 w Miłakowie). W opisywanym mieście było wówczas 76 katolickich dzieci w wieku szkolnym, natomiast w zajęciach szkoły katolickiej brało udział 102 katolików⁴⁴. Po czterech latach całkowita liczba ludności na obszarze parafii równała się 11 774 (z czego 2457 w Miłakowie). Odnotowano wówczas 1056 katolików (w tym 538 z Miłakowa). Liczba dzieci zobowiązanych do nauki wzrosła do 154 (w tym 93 w Miłakowie). W katolickiej szkole uczyło się 118 uczniów, natomiast w 10 protestanckich placówkach edukacyjnych – 36 katolików⁴⁵. W 1890 r. proboszcz Steinsohn informował, że na terenie parafii miła-

⁴¹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsstation Liebstadt (5 II 1872).

⁴² Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (4 VI 1877).

⁴³ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (15 III 1880).

⁴⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884).

⁴⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht v. J. 1888.

kowskiej mieszka dużo dziewcząt, które pracują w charakterze służących (ok. 140–150). Zresztą rokrocznie powiększała się ta liczba wskutek migracji z obszarów historycznej Warmii. Duszpasterz dostrzegał wynikające z tego zagrożenia, ponieważ w Prusach Górnych panowała większa swoboda obyczajów. Ponadto już w 1880 r. proboszcz August Blank alarmował, że w licznych majątkach ziemskich należących do parafii w niedzielne popołudnia odbywają się potańcówki. Trwały one niejednokrotnie aż do nocy. Poza tym we wspomnianych majątkach panowały „przeróżające” warunki lokalowe, bowiem pracujące w nich kobiety i mężczyźni mieszkali w tych samych pomieszczeniach. Prowadziło to do większej niż w innych parafiach liczby chrztów udzielanych panięmskim dzieciom⁴⁶.

W tzw. sprawozdaniu misyjnym z 1895 r. podano informację, że miłakowska parafia liczy ok. 950 katolików (z czego ok. 400 w Miłakowie). Dzieci objętych obowiązkiem nauczania było ok. 163 (w tym ok. 120 z Miłakowa)⁴⁷. W 1902 r. mieszkało w Miłakowie ok. 350 katolików. Liczba dzieci zobowiązanych do nauki szkolnej wynosiła 170 (w tym 94 z Miłakowa). W miłakowskiej szkole katolickiej uczyło się w tym czasie 110 osób. Pozostałe chodziły do szkół protestanckich bądź pobierały katolickie lekcje religii w okolicznych punktach katechetycznych. Zdaniem miłakowskiego duszpasterza, część dzieci mogła również brać udział w zajęciach sąsiednich szkół katolickich⁴⁸.

Wybrane aspekty duszpasterskie

W 1864 r. ochrzczono 27 osób oraz asystowano przy zawarciu 4 związków małżeńskich. Rok później, w okresie wielkanocnym udzielono 467 komunii św. Cmentarz katolicki wytyczono dopiero w maju 1866 r. W trakcie tegoż roku pochowano 30 zmarłych. W 1871 r. przystąpiło do komunii św. 1300 wiernych, zaś w okresie wielkanocnym – 541. Zgłoszono wówczas 38 chrztów, 7 ślubów i 10 pogrzebów. W latach 1864–1871 odnotowano 319 chrztów i 49 ślubów, natomiast od 1866 r. do 1871 r. miało miejsce 170 pogrzebów. Na początku lat siedemdziesiątych XIX w. w czasie uroczystości, które obchodziły również Kościoły protestanckie, katolicka świątynia w Miłakowie była wypełniona wiernymi. W niedzielnych mszach św. uczestniczyło jednak 150–200 katolików⁴⁹. W 1876 r. ochrzczono 52 osoby, asystowano przy zawarciu 9 związków mał-

⁴⁶ AAWO, AB IV 24, Liebstadt (16 I 1890).

⁴⁷ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁴⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁴⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsstation Liebstadt (5 II 1872).

żeńskich oraz pochowano 35 zmarłych. Do komunii św. przystąpiło wówczas ok. 1500 osób, a w okresie wielkanocnym – 595⁵⁰.

W 1879 r. odnotowano 56 chrztów, 9 ślubów i 30 pogrzebów. Udzielono ok. 2000 komunii św., a w okresie wielkanocnym – 619⁵¹. Cztery lata później zgłoszono 52 chrzty, 10 ślubów i 31 pogrzebów. Komunię św. wielkanocną przyjęło 627 osób (oraz 12 z Morąga). W niedzielnych mszach św. uczestniczyło ok. 200 wiernych⁵². W 1887 r. ochrzczono 56 osób, asystowano przy zawarciu 13 związków małżeńskich oraz pochowano 44 zmarłych. W okresie wielkanocnym udzielono 628 komunii św. Na niedzielne msze św. przychodziło 150-200 wiernych⁵³. W 1894 r. odnotowano 46 chrztów, 11 ślubów i 28 pogrzebów. Pięć osób wyrzekło się w tym czasie wiary katolickiej. Udzielono 1360 komunii św., a w okresie wielkanocnym – 590. Na niedzielnych mszach św. gromadziło się 200–250 wiernych⁵⁴. W 1901 r. zgłoszono 34 chrzty, 3 śluby i 25 pogrzebów. Liczba rozdanych komunii św. zmniejszyła się do 1295, a w okresie wielkanocnym – do 549. W niedzielnych nabożeństwach brało udział ok. 300 wiernych⁵⁵.

Finanse

W tzw. sprawozdaniu misyjnym z 1872 r. podano informacje o kosztach związanych z kupnem nieruchomości i wystawieniem budynków kościelnych w Miłakowie. Parcela pod budowę kościoła i mieszkania dla duszpasterza kosztowała 900 talarów, wzniesienie świątyni wraz z niezbędnymi elementami wyposażenia wnętrza – 13 200 talarów, cmentarz wraz z ogrodzeniem – 251 talarów, budynek szkolny wraz z mieszkaniem nauczyciela – 1800 talarów oraz niewykończona plebania – 2152 talary. Do 1872 r. wydano zatem 18 303 talary⁵⁶. Miejscowa wspólnota katolicka przekazała na ten cel 400 talarów, Towarzystwo św. Wojciecha – 1395 talarów, w ramach jałmużny jubileuszowej z października 1865 r. otrzymano 1000 talarów, z rozwiązanego funduszu Towarzystwa Księży Warmińskich – 835 talarów, z kolekty domowej przeprowadzonej na obszarze diecezji warmińskiej – 1482 talary, z Towarzystwa św. Franciszka Ksawerego – 900 talarów, z kościelnego majątku parafii głotowskiej – 3336 talarów oraz

⁵⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (4 VI 1877).

⁵¹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (15 III 1880).

⁵² Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884).

⁵³ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht v. J. 1888.

⁵⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1895.

⁵⁵ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1902.

⁵⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsstation Liebstadt (5 II 1872).

z kościelnego majątku parafii krośnieńskiej – 834 talary. Fundusze na parcelę pod budowę kościoła i mieszkania dla duszpasterza oraz szkoły wraz z mieszkaniem dla nauczyciela ofiarował proboszcz z Ełdyt Wielkich ks. Heinrich Renkel⁵⁷. Warto dodać, że pomoc finansową w zrealizowaniu transakcji okazali również inni dobroczyńcy, wśród których należy wymienić m.in. ks. Laurentiusa Kocha z Wapnika oraz ks. Antona Bludaua z Wilczkowa⁵⁸. W sumie przekazano na ten cel 2700 talarów⁵⁹. Duszpasterz miłakowski w ramach kolektki domowej przeprowadzonej osobiście w części diecezji warmińskiej zgromadził 5421 talarów. W 1872 r. suma przychodów związanych z kościelnymi inwestycjami w Miłakowie stanowiła 18 303 talary. Tegoż roku wspomniana placówka duszpasterska posiadała kapitał o wartości 7000 talarów zdeponowany we wschodniopruskich listach zastawnych, z czego 4250 talarów należało do kapitału fundacji mszalnych. Fundusz budowlany równał się 906 talarów, a do spłaty za plebanię pozostawało jeszcze 1498 talarów. Miejscowa wspólnota katolicka składała ofiary na rzecz miejscowego duszpasterza w ramach *iura stole*, tzw. dziesięciny osobistej i za kartki do spowiedzi św. wielkanocnej. Łącznie opiewały one na 71 talarów. Oprócz tego przekazywano dobrowolne kwoty finansowe na budowę kościoła i plebanii⁶⁰. Z tytułu wynagrodzenia kuratus otrzymywał następujące donacje: z *iura stole* – ok. 31 talarów, z tzw. dziesięciny osobistej – 25 talarów, z kartek do spowiedzi św. wielkanocnej – 15 talarów, z fundacji istniejących przy miłakowskiej placówce duszpasterskiej – 121 talarów 16 srebrnych groszy i 3 fenigi, z fundacji proboszczów Grühla i Kocha – 8 talarów, z fundacji zmarłego kanonika Andreasa Schrötera – 70 talarów, z wcześniej erygowanej fundacji zarządu Towarzystwa św. Wojciecha – 19 talarów 22 srebrne grosze i 6 fenigów, z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 100 talarów oraz połowę rocznych ofiar miejscowej wspólnoty (prawdopodobnie kolektki zbieranej w czasie mszy św.), czyli 9 talarów. W sumie roczna pensja miłakowskiego kuratusa wynosiła 399 talarów 8 srebrnych groszy i 9 fenigów. Poza tym korzystał on nieodpłatnie z mieszkania. Katolicki nauczyciel pobierał 130 talarów z rejencji królewieckiej za prowadzone lekcje, 37 talarów 18 srebrnych groszy i 9 fenigów z komitetu diecezjalnego Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku, 38 talarów i 12 srebrnych groszy jako dodatek do pensji od władz miejskich, 20 talarów za pracę w charakterze organisty (donacja z beneficjum biskupa Hattena, wypłacana okresowo przez Warmińską Kapitułę Katedralną) oraz 10 talarów z kasy

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ *Geschichte der kath. Kirche und Gemeinde Liebstadt*, s. 98.

⁵⁹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsstation Liebstadt (5 II 1872).

⁶⁰ Ibidem.

kościelnej za usługę organisty i kantora. W sumie pobory nauczyciela równały się 236 talarów 1 srebrny grosz i 9 fenigów. Należy zaznaczyć, że nie ponosił on kosztów związanych z wynajmem mieszkania⁶¹.

W 1877 r. kasa kościelna posiadała 300 marek zdeponowanych we wschodniopruskich listach zastawnych. Kapitał fundacji mszalnych stanowił 15 075 marek, a tzw. kapitał fundacji proboszczowskich (czyli fundusz dotacji na rzecz miłakowskiego duszpasterza) – 12 000 marek. Majątek ulokowano we wschodniopruskich listach zastawnych o następującym oprocentowaniu: 15 600 marek na 3,5% w skali roku, 5925 marek na 4% oraz 5550 marek na 4,5%. Odsetki z tego depozytu wynosiły 1098,75 marek⁶². Pensja proboszcza składała się z następujących wpływów: z tzw. dziesięciny osobistej – 75 marek, z kartek do spowiedzi św. wielkanocnej – 45 marek, z *iura stole* – 93 marki, z beneficjów – 430,98 marek, z połowy rocznych ofiar miejscowej wspólnoty – 60 marek oraz z fundacji ulokowanych w listach zastawnych – 443,25 marki. W sumie proboszcz zarabiał 1147,23 marek rocznie. Katolickiemu nauczycielowi przekazywano w tym czasie 967,02 marek, z czego 744 marki otrzymywał z kasy państwowej⁶³.

W 1879 r. kapitał fundacji parafialnych (czyli kapitał kasy kościelnej) wynosił 300 marek ulokowanych we wschodniopruskich listach zastawnych, natomiast proboszczowskich – 12 750 marek we wschodniopruskich listach zastawnych i 750 marek w innych papierach dłużnych⁶⁴. Proboszcz w ramach uposażenia otrzymywał: z fundacji mszalnych – 460,87 marek, z innych fundacji erygowanych przy parafii (prawdopodobnie z tzw. fundacji proboszczowskich) – 510,75 marek, z *iura stole* – 90 marek, z tzw. dziesięciny osobistej – 80 marek, z kartek do spowiedzi św. wielkanocnej – 20 marek oraz z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 150 marek. Roczne dochody proboszcza opiewały zatem na 1311,62 marek. W tym czasie katolicki nauczyciel zarabiał 969,01 marek⁶⁵.

W 1883 r. kapitał fundacji parafialnych opiewał na 300 marek zdeponowanych we wschodniopruskich listach zastawnych, natomiast kapitał fundacji proboszczowskich (czyli fundusz dotacji na rzecz miłakowskiego duszpasterza) – na 13 500 marek, ulokowanych we wschodniopruskich listach zastawnych częściowo na 4%, a częściowo na 3,5% w skali roku⁶⁶. Kuratus miał wówczas

⁶¹ Ibidem.

⁶² Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (4 VI 1877).

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (15 III 1880).

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt (5 IV 1884).

otrzymywać z fundacji mszalnych, tzw. dziesięciny osobistej oraz kartek do spowiedzi św. wielkanocnej – ok. 550 marek, z kasy kościelnej – ok. 600 marek oraz z diecezjalnego komitetu Stowarzyszenia św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku – 150 marek. Roczna pensja duszpasterza równała się zatem 1300 marek. Nauczyciel katolicki zarabiał 933,01 marki⁶⁷.

W 1888 r. kapitał fundacji parafialnych stanowił 300 marek, zaś proboszczowskich – 14 800 marek zdeponowanych w obligacjach i listach zastawnych. Z fundacji kanonika Schrötera (300 marek) odsetki przeznaczano na cele charytatywne, tj. na zakup modlitewników i książek do nauki dla ubogich dzieci⁶⁸. Zgodnie z założonym planem budżetowym na wynagrodzenie duszpasterza składały się następujące przychody: z fundacji mszalnych – 505,12 marek, z fundacji erygowanych przy parafii – 544 marki, z *iura stole* – 70 marek oraz z funduszy państwowych – 581 marek. W sumie zarabiał on 1700,12 marek rocznie. Nauczyciel otrzymywał w tym czasie 111,75 marek z kapitału miłakowskiej szkoły katolickiej (fundacje zarządzane przez władze diecezjalne), 46 marek za pracę w charakterze organisty, 31,26 marek z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej oraz 744 marki z funduszy państwowych⁶⁹.

W 1895 r. kapitał fundacji parafialnych wynosił 300 marek, nieobciążonych fundacji proboszczowskich – 15 570 marek, zaś fundacji mszalnych – 28 905 marek. Zgodnie z planem budżetowym w ramach pensji przekazywano miłakowskiemu duszpasterzowi następujące kwoty: z fundacji mszalnych – 546,65 marek, z innych fundacji erygowanych przy parafii – ok. 545 marek, z *iura stole* – 70 marek, z donacji miejscowej wspólnoty parafialnej – 120 marek oraz z kartek do spowiedzi św. wielkanocnej – 30 marek. W sumie tamtejszy proboszcz zarabiał 1311,65 marek rocznie, nie licząc państwowej zapomogi. Ze swojego wynagrodzenia opłacał jednak pojazd zaprzęgowy (220 marek). W tym czasie pierwszy nauczyciel otrzymywał 1238 marek, natomiast drugi – 795 marek⁷⁰.

W 1902 r. kapitał fundacji parafialnych opiewał na 700 marek, nieobciążonych fundacji proboszczowskich – na 15 570 marek, zaś fundacji mszalnych – na 28 905 marek. Liczba fundacji mszalnych równała się 120. Miasto płaciło za wynajem sal szkolnych 120 marek rocznie. Dochody miłakowskiego duszpasterza składały się z następujących donacji: z fundacji erygowanych przy parafii – 545 marek, z fundacji mszalnych – 522,20 marki, z *iura stole* – 70 marek oraz z obciążenia miejscowej wspólnoty parafialnej – ok. 150 marek. W sumie przekazywano mu 1287,20 marek rocznie (bez państwowej dotacji). Na opłacenie

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht v. J. 1888.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1895.

pojazdu wydawał 220 marek. Pierwszy i drugi nauczyciel zarabiali po 1000 marek (nie wliczając państwowej dotacji z racji wysługi lat)⁷¹.

* * *

Erygowanie i rozwój katolickiej placówki duszpasterskiej w Miłakowie były uzależnione od wydatnej pomocy stowarzyszeń i organizacji wspierających Kościół katolicki w diasporze. Nieocenioną rolę w tym względzie odegrało Towarzystwo św. Franciszka Ksawerego oraz Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku. Miłakowska wspólnota katolicka mogła z czasem liczyć na zapomogę władz państwowych, które zaaprobowaly prawa parafialne nadane miejscowej kuracji przez biskupa warmińskiego. Przyznanie szkole katolickiej statusu publicznej placówki oświatowej umożliwiło współfinansowanie jej działalności ze środków komunalnych. Dziewiętnastowieczny, neogotycki kościół stał się elementem dziedzictwa kulturowego diecezji warmińskiej, będąc świadectwem troski wiernych o przestrzeń sakralną i miejsce sprawowania sakramentów.

Z DZIEJÓW KATOLICKIEJ PARAFII W MIŁAKOWIE W XIX WIEKU

(STRESZCZENIE)

Proboszcz z Ełdyt Wielkich ks. Heinrich Renkel (Renze) zakupił 5 kwietnia 1852 r. wolnostojący dom w Miłakowie, aby zaadaptować go na cele kultu religijnego. Urządzono w nim oratorium, które poświęcił ełdycki proboszcz ku czci Krzyża Świętego 12 grudnia 1855 r. Od tego czasu księża z Ełdyt Wielkich okazjonalnie sprawowali w nim katolickie nabożeństwa. W związku ze wzrastającą liczbą wiernych w 1864 r. nabyto parcelę pod budowę kościoła. Tegoż roku utworzono w Miłakowie kurację oraz nominowano pierwszego duszpasterza, którym został ks. Augustin Bargel. Jego następcą ustanowiono w 1865 r. ks. Antona Gerigka, który energicznie przystąpił do realizacji inwestycji budowlanej. Kamień węgielny pod nową świątynię położono w 1867 r. Ostatecznie wybudowano kościół salowy w stylu neogotyckim. Uroczystość jego konsekracji ku czci Znalezienia i Podwyższenia Krzyża Świętego, której przewodniczył biskup Filip Krementz, miała miejsce 4 lipca 1869 r. W 1859 r. erygowano w Miłakowie szkołę katolicką. W czasie kulturkampfu wakował urząd proboszcza w tym mieście. W 1879 r. na obszarze parafii mieszkało 1014 katolików, zaś w 1895 r. – 950. Budowę obiektów kościelnych oraz pensję duszpasterzy i pracowników kościelnych dotowały stowarzyszenia i organizacje katolickie, zwłaszcza Towarzystwo św. Franciszka Ksawerego i Stowarzyszenie św. Bonifacego i Wojciecha we Fromborku.

⁷¹ Arch. Paderborn, Teczka: Liebstadt, Missionsbericht vom Jahre 1902.

THE HISTORY OF THE CATHOLIC PARISH IN MIŁAKOWO IN THE 19TH CENTURY

(SUMMARY)

The parish priest of Eldyty Wielkie, Heinrich Renkel (Renze), bought a detached house in Miłakowo on 5th April 1852, with an intention of adapting it for religious purposes. An oratory was organised there and dedicated to the Holy Cross by the parish priest of Eldyty on 12th December 1855. Since that time, priests from Eldyty Wielkie occasionally celebrated religious services in it. As a consequence of an increasing number of worshippers, a plot of land was bought in 1864 with an intention of building a church. In the same year, a pastoral institution was created in Miłakowo and the first priest, Augustin Bargel, was appointed. In 1865, Anton Gerigk was appointed as his successor. He launched the implementation of the construction project. The foundation stone of the new temple was laid in 1867. Finally, an aisleless Neogothic church was built. The ceremony of its dedication to the Finding and Exaltation of the Holy Cross, conducted by Bishop Filip Krementz, took place on July 4th 1869. In 1859, a Catholic school was founded in Miłakowo. During the Kulturkampf, the office of a parish priest was vacant in the town. In 1879, 1014 Catholics lived in the parish, and 950 in 1895. The construction of the church buildings and the salaries of the priests and church workers were funded by Catholic associations and organisations, particularly the St. Francis Xavier Society and the St. Boniface and Adalbert Association in Frombork.

AUS DER GESCHICHTE DER KATHOLISCHEN PFARRGEMEINDE MIŁAKOWO IM 19. JAHRHUNDERT

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Pfarrer aus Eldyty Wielkie, Priester Heinrich Renkel (Renze) hat am 5. April 1852 ein freistehendes Haus in Miłakowo erworben, um es zu Zwecken des religiösen Kultes umzugestalten. Darin wurde ein Oratorium eingerichtet, das der Pfarrer von Eldyty am 12. Dezember 1855 zu Ehren des Heiligen Kreuzes geweiht hat. Seither haben die Priester von Eldyty Wielkie dort gelegentlich katholische Messen gehalten. Die steigende Anzahl der Gläubigen veranlasste im Jahr 1864 zum Kauf eines Grundstücks für einen Kirchenbau. Im selben Jahr wurde in Miłakowo eine Seelsorgeeinrichtung gegründet und der erste Seelsorger bestellt, der Priester Augustin Bargel. Zu seinem Nachfolger wurde im Jahr 1865 Priester Anton Gerigk berufen, der energisch mit der Durchführung des Bauvorhabens begonnen hat. Der Grundstein für die neue Kirche wurde im Jahr 1867 gelegt. Letzten Endes wurde eine Saalkirche im neugotischen Stil erbaut. Die Kirchweihfeierlichkeiten zu Ehren der Kreuzfindung und –erhöhung, zelebriert durch den Bischof Filip Krementz, fanden am 4. Juli 1869 statt. Im Jahr 1859 wurde in Miłakowo eine katholische Schule errichtet. Zur Zeit des Kulturkampfes blieb der Pfarrposten in dieser Stadt unbesetzt. Im Jahr 1879 bewohnten die Pfarrgemeinde 1014 Katholiken, im Jahr 1895 hingegen 950 Katholiken. Der Bau von kirchlichen Gebäuden oder die Gehälter der Seelsorger und Kirchenangestellten wurden durch die Stiftungen der katholischen Vereine und Organisationen finanziert, insbesondere durch die Gesellschaft des Hl. Franz Xaver und den Verein des Hl. Bonifatius und Hl. Adalbert in Frombork.